

ความสัมพันธ์ระหว่างปู่ ย่า ตา ยายและหลาน

The Relationships between Grandparents and Grandchildren

สุธาสินี ศรีภา¹พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์²

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งทำความเข้าใจว่า ปู่ ย่า ตา ยายที่ดูแลหลานตามลำพังจะมีชีวิตและความรักต่อหลานอย่างไร ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายและเลี้ยงดูหลาน ที่ถูกคัดเลือกมาโดยวิธีจำเพาะเจาะจง จำนวน 10 ราย ในพื้นที่ตำบลบรบือ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ข้อมูลที่รวบรวมมาได้ถูกนำวิเคราะห์ด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลทำให้ทราบว่า ผู้สูงอายุที่เป็นปู่ ย่า ตา ยาย ทั้งหมดทำหน้าที่เป็นพ่อแม่ของหลานโดยไม่ได้มีการวางแผนหรือคาดการณ์ล่วงหน้ามาก่อน ทั้งนี้เนื่องจากบุตรของผู้สูงอายุไม่สามารถทำหน้าที่เป็นบิดา มารดา และได้นำบุตรของตนมาทิ้งให้ผู้สูงอายุรับผิดชอบเลี้ยงดู ผู้สูงอายุเหล่านี้มีรายได้ไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงดูหลานของตนได้อย่างเต็มที่ แม้จะมีความยากลำบากในช่วงบั้นปลายของชีวิต แต่ด้วยความรักและความห่วงใยในอนาคตของหลาน ผู้สูงอายุทุกคนต่างมีความประสงค์และหวังจะได้เห็นหลานของตนเองเติบโตอย่างมีคุณภาพและประสบความสำเร็จในชีวิตที่ดีกว่าบุตรของตน

คำสำคัญ ผู้สูงอายุ, ปู่ ย่า ตา ยาย, ความสัมพันธ์ระหว่างปู่ ย่า ตา ยายและหลาน

Abstract

This research provides an understanding of the relationships between the grandparents and grandchildren. The researchers collected data through in-depth interviews of 10 purposively selected grandparents in Borabue Sub-district, Borabue District, Maha Sarakham Province. These data were analyzed by the method of content analysis. The results from the analysis indicated that, due to the situations of their children, all the grandparents in this study had to serve as surrogate parents of their grandchildren. This was because it was necessary for the grandparents to look after their grandchildren while their children were absent. None of the grandparents had enough income to provide good lives for their grandchildren. While feeling the hardship during the twilight of their lives, the grandparents in this study provided all they were able to for their grandchildren and were worried about the future of their grandchildren. All of them lived with the hope that their grandchildren would have a better quality of life than their own children.

Keywords: Elderly, Grandparents, Grandchildren

¹นักศึกษาระดับปริญญาโท รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

²คณบดีวิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทนำ

การก้าวเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากร ในช่วงศตวรรษที่ 21 ทำให้หลายประเทศทั่วโลกเผชิญกับการเพิ่มจำนวนของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุ รวมถึงประเทศไทย ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ประเทศไทยมีอัตราการเกิดลดลง และอัตราการเพิ่มของประชากรผู้สูงอายุมีมากขึ้น ปรากฏการณ์ทางประชากรศาสตร์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทางด้านโครงสร้างครอบครัวและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกในครอบครัว

นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของประชากรแล้ว ในประเทศไทยยังได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างครอบครัว โครงสร้างของครอบครัวไทยได้เปลี่ยนจากที่ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยาย (Extended Family) มาเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ที่เปราะบาง และมีการหย่าร้างเพิ่มมากขึ้น มีพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว (Single Parenthood) หรือแม่กระทั่ง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนเพศเดียวกันมีมากขึ้นเช่นกัน (Deborah Chambers, 2012) การที่โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเดิมมีสมาชิก 3 รุ่นวัย มาเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีสมาชิกเพียง 2 รุ่นวัย (ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา พัฒนวงศ์, 2552) เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับปรากฏการณ์การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมในประเทศ และการขยายตัวของตลาดแรงงาน ทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายของคนหนุ่มสาววัยแรงงานจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ จึงเกิดรูปแบบของครอบครัวแบบใหม่ คือ ครอบครัวข้ามรุ่น (Skip Generation Household) หมายถึงครอบครัวที่บิดามารดาไม่ได้อาศัยอยู่ร่วมกันกับสมาชิกในครอบครัว มีเพียงเด็กและผู้สูงอายุอาศัยอยู่ร่วมกันตามลำพัง สาเหตุมาจากหลายปัจจัย (อรทัย อัจฉา, 2553) เช่น การแยกกันอยู่ด้วยหน้าที่การงาน การหย่าร้าง หรือการเสียชีวิตของคู่สมรส ผลกระทบส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ เด็กที่เกิดจากคู่สมรสจะถูกทอดทิ้งให้อยู่กับปู่ย่าตายาย โดยปราศจากการดูแลที่ใกล้ชิดหรือความอบอุ่นทางด้านจิตใจจากบิดามารดา

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวที่เกิดขึ้นครั้งนี้ส่วนหนึ่งมีสาเหตุหนึ่งมาจากกระบวนการเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงจากการที่ครอบครัวเป็นทั้งแหล่งผลิตในระบบ

เศรษฐกิจและสถาบันทางสังคมอันยิ่งใหญ่ มาเป็นเพียงสถาบันทางสังคม สมาชิกในครอบครัวที่อยู่ในวัยแรงงานต้องออกไปทำงานทำในองค์กรหรือหน่วยผลิตทางเศรษฐกิจบ่อยครั้งคู่สมรสหรือผู้ที่เป็นบิดามารดาจึงจำเป็นต้องทิ้งบุตรของตนเองให้อยู่ในความดูแลของผู้สูงอายุที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายของเด็ก การเปลี่ยนแปลงทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม จึงส่งผลให้มีผู้สูงอายุที่ต้องรับภาระหรือมีบทบาทหน้าที่ในการเลี้ยงดูหลานมากขึ้น ในจำนวนนี้มีผู้สูงอายุเป็นจำนวนไม่น้อยที่ต้องรับภาระในการดูแลหลานตั้งแต่วัยแรกเกิดไปจนถึงวัยเข้าเรียน (Ochiltree G, 2006)

ในสังคมดั้งเดิมนั้นปู่ ย่า ตา ยายจะทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่บุตรและหลาน แต่ในสภาพเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบันที่คู่สมรสมีการหย่าร้างหรือมีการอพยพไปทำงานในเมืองต่าง ๆ มากขึ้น จึงมีการทิ้งลูกของตนเองไว้กับพ่อแม่หรือปู่ ย่า ตา ยายของเด็ก ในสถานการณ์เช่นนี้ผู้สูงอายุจึงทำหน้าที่เสมือนเป็นบิดามารดาของหลาน บทบาทที่ไม่ได้เกิดจากความสมัครใจ แต่บทบาทที่เกิดจากความจำยอม จึงทำให้ปู่ ย่า ตา ยายต้องกลับกลายเป็นผู้ที่ต้องคอยเลี้ยงดูหลานตามลำพัง ในบางครอบครัวปู่ ย่า ตา ยายต้องทำหน้าที่ในการหารายได้มาเลี้ยงดูหลาน ในขณะที่บางคนมีรายได้จากเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุเท่านั้น ส่วนในหมู่ปู่ ย่า ตา ยายบางคนที่ได้รับเงินที่บุตรของตนซึ่งเป็นพ่อแม่ของหลานตนเองส่งกลับมาช่วยเหลือบ้าง แต่เงินที่ได้รับนั้นไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพของปู่ ย่า ตา ยายและหลานที่ต้องดูแลอุปการะ

การที่หลานต้องมาอยู่ภายใต้การดูแลของปู่ ย่า ตา ยายซึ่งเป็นผู้ที่มีวัยและค่านิยมที่แตกต่างกับหลานอย่างมากก่อให้เกิดปัญหาความแตกต่างของช่องว่างระหว่างวัย และปัญหาความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ส่งผลให้ความอบอุ่นภายในครอบครัวลดน้อยลง เมื่อช่องว่างระหว่างปู่ ย่า ตา ยายกับหลาน ๆ มีมากขึ้น ทำให้เมื่อหลานมีปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตก็จะไม่สามารถหาบุคคลที่จะเป็นปรึกษาหรือเป็นที่พึ่งพาทางด้านจิตใจได้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความสำคัญในระดับจุลภาคและมหภาคควรจะได้รับ การวางแผน และกำหนดนโยบายเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสถานการณ์อย่างถูกต้อง แม้จะมีการพูดถึง

ประเด็นเหล่านี้อยู่บ้าง แต่กลับยังไม่มีการศึกษาความสัมพันธ์และบทบาทระหว่างกันของปู่ ย่า ตา ยายที่เลี้ยงดูหลานตามลำพังมากนัก ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างปู่ ย่า ตา ยายกับบุตรและหลาน จึงก่อให้เกิดคำถามว่า ในครอบครัวที่เด็กอาศัยอยู่กับปู่ ย่า ตา ยายตามลำพังโดยไม่มีบิดามารดาของตนเองอยู่ด้วย ปู่ ย่า ตา ยายจะมีบทบาทหน้าที่อย่างไร และบทบาทหน้าที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ของทั้งปู่ ย่า ตา ยายและหลานอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลานที่อาศัยอยู่กับปู่ ย่า ตา ยาย
2. เพื่อศึกษาถึงชีวิตความเป็นอยู่ของเด็กที่อยู่กับปู่ ย่า ตา ยาย ตามลำพัง

งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ปัจจุบันนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างหลานกับปู่ ย่า ตา ยายเป็นประเด็นทางวิชาการที่ได้รับความสนใจมากขึ้น (อัมมาร สยามวาลา และคณะ, 2556) งานวิจัยส่วนใหญ่ที่ผ่านมาสรุปได้ว่า ปู่ ย่า ตา ยายมีบทบาทอย่างมากในการอบรมเลี้ยงดูหลาน ทำให้ปู่ ย่า ตา ยายมีส่วนสำคัญในการช่วยแบ่งเบาภาระลูกของตนด้วยการดูแลหลานแทนพ่อแม่ที่ต้องย้ายถิ่นฐานเพื่อทำงาน ส่งผลให้เกิดครัวเรือนข้ามรุ่น (Skip Generation Household) ครอบครัวเช่นนี้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่งานวิจัยที่ศึกษาถึงรูปแบบความสัมพันธ์และความเป็นอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนข้ามรุ่นที่ประกอบด้วยปู่ ย่า ตา ยายและหลานยังมีน้อยมาก

ในทางสังคมศาสตร์เราสามารถจำแนกครอบครัวข้ามรุ่นได้ 2 รูปแบบ คือ 1) ครอบครัวที่มีการอาศัยอยู่ร่วมกันของเด็กและผู้สูงอายุที่เป็นปู่ ย่า ตา หรือยาย คนใดคนหนึ่งตามลำพังที่ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลหลาน (Single Grandparent) 2) ครอบครัวที่มีการอาศัยอยู่ร่วมกันระหว่างหลานและคู่สมรสที่เป็นผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลหลาน (Couple Grandparents) รูปแบบการอยู่อาศัยร่วมกันในครอบครัวข้ามรุ่น 2 รูปแบบนี้ ได้รับการ

สนับสนุนและเข้าถึงทรัพยากรต่างกัน ส่งผลถึงพฤติกรรมของการอยู่ร่วมกันของคนสองรุ่นในมิติของบทบาทหน้าที่ การมีปฏิสัมพันธ์ รวมถึงการแลกเปลี่ยนกันทางสังคมที่แตกต่างกัน (วณิชชา ณรงค์ชัย, 2554) การศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของเด็กต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมทั้งหมดรอบตัวเด็กในช่วงขณะนั้น รวมทั้ง ปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ในภาพกว้างด้วยเช่นกัน จึงจะสามารถสะท้อนให้เห็นถึงบริบททางด้านลักษณะทางกายภาพของการอาศัยอยู่ร่วมกัน สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจของครอบครัว ความสัมพันธ์ในครอบครัว สุขภาพและระดับการศึกษาของผู้สูงอายุทั้งหมดนี้มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว

ในครอบครัวข้ามรุ่น ปู่ ย่า ตา ยายจะรับหน้าที่เป็นพ่อแม่ของหลาน ในสภาพการณ์เช่นนี้อาจเกิดจากภาวะจำยอมหรือเกิดจากความเต็มใจของปู่ ย่า ตา ยายเอง (Kamnuansilapa, Wongwathanakorn, 2003) ซึ่งการศึกษาทั้งในและต่างประเทศชี้ให้เห็นว่า ปู่ ย่า ตา ยายและหลานได้รับผลกระทบในหลายด้าน ด้านความเป็นส่วนตัวของปู่ ย่า ตา ยายการเลี้ยงดูหลานทำให้เวลาที่ใช้ในการทำกิจกรรมส่วนตัวน้อยลง ครอบครัวลักษณะนี้จะมีฐานะทางเศรษฐกิจภายในครอบครัวต่ำกว่าครอบครัวที่มีพ่อแม่อยู่กันพร้อมหน้า (อารี จำปาปลาย, 2552) แม้ว่าในบางครอบครัวจะได้รับเงินสนับสนุนจากพ่อแม่ของเด็กมากกว่าครอบครัวอื่น แต่เงินที่ได้รับนี้ไม่ได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ (เนื้อแพร เล็กเฟื่องฟู และธัญมัทธม สรุงบุญมี, 2018) ทำให้หลายครอบครัวมีรายรับไม่สมดุลกับรายจ่าย ทั้งยังมีหนี้สินรุมเร้า บางครอบครัวหาเช้ากินค่ำเพียงเพื่อมีรายได้พอประทังชีวิต อีกทั้งปู่ ย่า ตา ยายยังต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับการเลี้ยงดูหลาน ในด้านสุขภาพพบว่า ปู่ ย่า ตา ยายที่เลี้ยงดูหลานเป็นประจำมักมีโรคประจำตัว คือ ความเครียด ความดันโลหิตสูง และอาการนอนไม่หลับ การใช้แรงงานแรงใจเป็นภาวะความเครียดที่ส่งผลเสียต่อร่างกายของปู่ ย่า ตา ยายที่เลี้ยงหลาน ในบางรายปู่ ย่า ตา ยายมักเกิดอาการซึมเศร้าจากการดูแลหลานของตัวเอง ด้วยภาระต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ทำให้ ปู่ ย่า ตา ยายเกิดความท้อแท้ ผิดหวัง และรู้สึกไม่มีคุณค่า (Thomson, Mailler, Driver, 1997)

ผลงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นยังชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบที่เกิดต่อตัวเด็กที่อาศัยอยู่กับปู่ ย่า ตา ยายตาม ลำพังก็ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เด็กเหล่านี้มักจะขาดความรัก ขาดความเอาใจใส่ซึ่งเป็นสิ่งที่เด็กควรได้รับจากพ่อแม่ เด็กที่ อาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นจะมีพัฒนาการทางร่างกายและ ความคิดล่าช้ากว่าเด็กที่อยู่ในครอบครัวที่มีพ่อแม่พร้อม สาเหตุสำคัญเกิดมาจากการเลี้ยงดูที่ไม่เหมาะสม ส่วนใหญ่ เด็กที่อยู่ในความดูแลของปู่ ย่า ตา ยายมักไม่มีความพร้อม ในหลาย ๆ ด้าน เช่น โภชนาการ และการพัฒนาศักยภาพ ด้านต่าง ๆ ในเด็ก เป็นต้น โดยเฉพาะในเด็กแรกเกิดถึง 3 ขวบ ที่เวลาส่วนใหญ่ของเด็กจะอยู่ที่บ้านกับผู้ดูแลก่อนเข้า ศูนย์เลี้ยงเด็ก (อารี จำปากลาย, 2552) อีกทั้ง การที่พ่อแม่ ไม่ได้อยู่ดูแล เด็กอาจเกิดความรู้สึกด้อยคุณค่า เด็กบางคน ในครอบครัวข้ามรุ่น รู้สึกอับอาย และไม่ต้องการบอกสาเหตุ ที่พ่อแม่ไม่สามารถเลี้ยงดูตนเอง ความยากลำบากอื่น ๆ ของเด็กยังรวมถึงการขาดการทะนุถนอมไปจนถึงการ เข้มงวดมากจนเกินไปของปู่ ย่า ตา ยายซึ่งมักเกิดจากความ คาดหวังต่อพฤติกรรมในหลานของตน ความเป็นอยู่ของเด็ก ที่ได้รับการเลี้ยงดูจากปู่ ย่า ตา ยายขาดความเป็นอิสระ หรืออาจต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่มากมายเกินความจำเป็น

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ ระหว่างหลานที่ได้รับการเลี้ยงดูโดยปู่ ย่า ตา ยายยังอาจไม่ สมบูรณ์นัก ชีวิตความเป็นอยู่ของทั้งหลานและปู่ ย่า ตา ยายในครอบครัวข้ามรุ่น เป็นเรื่องที่ต้องให้ความสนใจเป็น พิเศษ โดยเฉพาะปัญหาความเป็นอยู่ของเด็กในครอบครัว ข้ามรุ่นไม่ได้ถูกจำกัดอยู่แค่ในระยะเวลารปัจจุบัน แต่ต้องมอง ไปถึงอนาคตระยะยาวของเด็กซึ่งเป็นอนาคตของประเทศ หากเด็กได้รับผลกระทบจากปัญหาความยากจนในปัจจุบัน ย่อมเป็นที่แน่ใจได้ว่าอนาคตของเด็กย่อมมีดมนไปด้วย ดังนั้น เราจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาใน ประเด็น ความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นวัยหลานกับคนในรุ่นวัยปู่ ย่า ตา ยายให้ละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

แหล่งและวิธีการเก็บข้อมูล

งานวิจัยนี้มุ่งทำความเข้าใจถึงชีวิตความเป็นอยู่ และปัญหาของทั้งเด็กที่อาศัยอยู่กับปู่ ย่า ตา ยายตามลำพัง

และผู้สูงอายุซึ่งทำหน้าที่เป็นปู่ ย่า ตา ยาย ผู้วิจัยได้เลือก ตำบลบรบือ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นพื้นที่ วิจัย ด้วยเหตุผลที่ว่า ตำบลบรบือมีครอบครัวที่ผู้สูงอายุ จำนวนมากถึง 3,104 คน ซึ่งคาดว่า ผู้สูงอายุกลุ่มเหล่านี้ ต้องทำหน้าที่เป็นผู้เลี้ยงดูหลานด้วยภาวะจำยอม อัน เนื่องมาจากบุตรของตนอพยพไปทำงานในจังหวัดต่าง ๆ หรือบางรายมีบุตรที่ย่ำแย่กับคู่สมรส จึงนำหลานมาให้ ผู้สูงอายุเป็นผู้ดูแล จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ทำให้ ผู้วิจัยสนใจชีวิตความเป็นอยู่และปัญหาในครอบครัวที่ ผู้สูงอายุเลี้ยงดูหลานตามลำพังกำลังเผชิญ

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบ เจาะลึกในผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เลี้ยงดูหลาน และข้อมูลจาก การสังเกตชีวิตความเป็นอยู่ของหลาน และผู้สูงอายุที่อาศัย อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน การสัมภาษณ์และการสังเกตได้ ดำเนินการที่บ้านของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่กับหลานตามลำพัง โดยได้รับความยินยอมจากผู้สูงอายุ ระยะเวลาที่ใช้ในการ สัมภาษณ์ผู้สูงอายุใช้ระยะโดยเฉลี่ยประมาณ 30 นาที ส่วน ระยะเวลาในการสังเกตปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของผู้สูงอายุ กับหลานใช้ระยะเวลา 3-5 วัน

การเลือกตัวอย่างของครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุเป็น ผู้ดูแลหลานตามลำพัง เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง เป็น จำนวน 10 ครัวเรือน ผู้วิจัยได้กำหนดคุณสมบัติของ ครัวเรือนและผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ดังนี้ 1) ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุ ยังคงสถานะคู่สามีภรรยา จำนวน 2 ครัวเรือน 2) ครัวเรือน ที่ผู้สูงอายุไม่มีคู่สมรส จำนวน 8 ครัวเรือน และผู้ให้ข้อมูล หลัก ได้แก่ ผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายที่เลี้ยงดู หลานตามลำพัง โดยไม่มีบุตรหรือบุคคลอื่น ๆ อยู่ร่วมด้วย เป็นเวลาไม่น้อยกว่า 1 ปี

การวิเคราะห์ข้อมูลแยกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ข้อมูลลักษณะการอยู่อาศัย และข้อมูลการสังเกตปฏิสัมพันธ์ ระหว่างผู้สูงอายุและหลาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ 1) ส่วนที่ เกี่ยวข้องกับความทุกข์ยากอันเป็นปัญหาและอุปสรรคใน การทำบทบาทหน้าที่เป็นบิดามารดาของหลาน ตลอดจน มุมมองเกี่ยวกับความคาดหวังและอนาคตที่ต้องการให้เกิด กับหลานของตน 2) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์และ ความรู้สึกของหลานที่มีต่อปู่ ย่า ตา ยายของตน และสิ่งที่

หลานรู้สึกต่อบิดาและมารดาของตนที่ขาดหายไป ในการวิเคราะห์ประเด็นที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยได้กระทำโดยการถอดรหัสคำต่อคำของข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการถอดถ้อยความจากบันทึกเทป

ผลการศึกษา

ข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมมาได้ เมื่อนำมาวิเคราะห์ทำให้พบว่า ผู้สูงอายุที่เป็นปู่ ย่า ตา ยาย ส่วนใหญ่ทำหน้าที่เป็นพ่อแม่ของหลานเนื่องจากสถานการณ์พาไปโดยไม่ได้มีการคาดการณ์หรือวางแผนล่วงหน้ามาก่อน ผู้สูงอายุระบุว่าสาเหตุหลักที่ทำให้ต้องเป็นผู้รับผิดชอบและเลี้ยงดูหลานของตนเกิดจากการหย่าร้างของบุตรของตน (7 ใน 10 ราย) และมีสาเหตุจากการเดินทางไปทำงานต่างถิ่น (3 ใน 10 ราย) ทำให้บุตรของตนไม่สามารถอยู่ใกล้ชิดและทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบในการเลี้ยงดูบุตรของตนเอง (หลานของผู้สูงอายุ) บุตรของผู้สูงอายุทั้ง 10 ราย (ที่ได้ข้อมูลจากผู้สูงอายุ) เป็นผู้ที่มีรายได้น้อยและไม่เพียงพอที่จะรับผิดชอบทำหน้าที่ของการเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรของตน จึงต้องนำบุตรมาฝากให้พ่อแม่ของตนที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายเลี้ยงดู

ภาระหนักในการเลี้ยงหลานตามลำพังของผู้สูงอายุในชนบท เกิดขึ้นเมื่อบุตร (ของผู้สูงอายุ) พบกับปัญหาในครอบครัวอันเกิดจากสภาพเศรษฐกิจและสังคม เมื่อบุตรเริ่มช่วยเหลือตนเองไม่ได้ทั้งด้านการเงิน ด้านครอบครัว บุคคลที่จะสามารถขอความช่วยเหลือได้โดยไม่ถูกปฏิเสธคือพ่อแม่ ผู้สูงอายุ (ที่ศึกษา) จะได้รับการนึกถึงเป็นอันดับแรกและได้รับความไว้วางใจที่จะฝากลูกไว้ให้เลี้ยงดู ผู้สูงอายุต้องแบกรับภาระการเลี้ยงดูหลานของตนเองตามลำพังหลังจากที่พ่อแม่ของเด็กทิ้งไป ส่งผลให้ผู้สูงอายุต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่เกิดขึ้นภายในครัวเรือนจากการศึกษา พบว่า ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่ยังคงสถานะคู่สมภพมี 2 ใน 10 ราย) ปู่หรือตาจะมีหน้าที่หลักในการหารายได้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายภายในบ้าน เช่น การไปรับจ้างหรือทำไร่ทำนา ส่วนย่าหรือยายที่ไม่ได้มีหน้าที่ออกไปทำงานหารายได้จะมีหน้าที่ในการดูแลกิจการงานภายในบ้าน เช่น การจัดเตรียมอาหาร ซักรีดเสื้อผ้า ดูแลความสะอาดของบ้านเรือน และเลี้ยงดูหลาน ขณะเดียวกัน

ครัวเรือนของผู้สูงอายุที่ไม่มีคู่สมรสและอยู่อาศัยกับหลานตามลำพัง (8 ใน 10 ราย) ภาระในการหารายได้และดูแลรับผิดชอบกิจการต่าง ๆ ภายในครัวเรือน รวมทั้งการเลี้ยงดูหลานจะตกอยู่ที่ผู้สูงอายุเพียงลำพัง ผู้สูงอายุเหล่านี้จึงมีความรู้สึกเหมือนถูกกดดันและมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิตมากกว่าครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่มีคู่สมรสอาศัยอยู่ด้วยกัน

อุปสรรคสำคัญของผู้สูงอายุที่เป็นหัวหน้าครอบครัวและเลี้ยงดูหลานตามลำพัง คือ ความซราที่มากพร้อมความเสี่ยงมถอยของร่างกาย เป็นเรื่องน่าที่เศร้าผู้สูงอายุวัยหลังเกษียณยังคงต้องทำงานด้วยเชื่อว่าหากไม่ทำไม่มีกิน แม้ว่าในบางครัวเรือนที่ผู้สูงอายุเลี้ยงดูหลานตามลำพังจะได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากบุตรของตนในการเลี้ยงดูหลาน (5 ใน 10) แต่เงินที่ถูกส่งกลับมาจากบุตรนั้นไม่เป็นไปอย่างสม่ำเสมอและมีจำนวนไม่แน่นอนในแต่ละครั้ง ชีวิตบั้นปลายของผู้สูงอายุจึงเริ่มไม่มั่นคง เมื่อรายได้จากเงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุที่รัฐบาลจ่ายให้ในแต่ละเดือนมีจำนวนไม่มากพอสำหรับตนเองและหลาน อีกทั้ง ผลผลิตทางการเกษตรมีราคาผันผวนสร้างรายได้ลดลง จึงไม่สามารถคาดหวังรายได้จากการขายพืชผลทางการเกษตรเมื่อรายรับที่ได้ส่วนทางกับรายจ่ายในแต่ละวันอย่างมาก ทำให้ครัวเรือนเกิดการขาดสภาพคล่องทางการเงิน นำไปสู่ปัญหาการกู้หนี้ยืมสินที่มองไม่เห็นหนทางในการชำระคืนสินทรัพย์ที่มี เช่น ที่ดิน ยานพาหนะถูกนำไปใช้เป็นหลักประกัน และไม่เคยได้ถูกไถ่ถอน ในภาวะการณ์เช่นนี้ผู้สูงอายุมักจะนำเงินจากแหล่งกู่หนึ่งไปชำระคืนอีกแห่งหนึ่งที่ครบกำหนดชำระก่อน ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีหนี้สินภายในครัวเรือนหมุนเวียนในลักษณะนี้ไม่มีจุดจบสิ้น

ข้อค้นพบอีกข้อหนึ่งในงานวิจัยนี้ พบว่า เด็กที่อาศัยอยู่กับผู้สูงอายุตามลำพัง (7 ใน 10) ไม่สนิทกับพ่อแม่ของตนเอง มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น (3 ใน 10) ที่คิดถึงและอยากไปอยู่กับพ่อแม่ของตนเอง ทำให้ผู้สูงอายุยอมอดทนต่อความยากลำบากและเสียสละในช่วงชีวิตบั้นปลายของตน ผู้สูงอายุมีความรักและความต้องการให้หลานกินอิ่ม นอนหลับเสมือนความรักที่พ่อแม่มีต่อลูก ไม่แปลกอะไรนักที่ความรัก ความเอาใจใส่ของปู่ ย่า ตา ยายที่มีต่อหลาน

เหมือนกับการเลี้ยงบุตรของตน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์และความใกล้ชิดระหว่างกันของคนสองวัยที่ถูกบ่มเพาะมาตั้งแต่แรกเกิดกระทั่งหลานจำความได้ ทำให้หลานมองปู่ ย่า ตา ยายของตนเป็นเสมือนพ่อและแม่

ผู้สูงอายุที่ดูแลหลานที่อายุต่ำกว่า 4 ปี (7 ใน 10) จะใช้เวลาเกือบทั้งวันอยู่กับหลานของตนเอง ทำให้หลานมักจะติดและสนิทสนม เชื่อใจปู่ ย่า ตา ยายที่เลี้ยงดูมากกว่าพ่อแม่ของตัวเอง และในเด็กที่อายุมากกว่า 4 ปีขึ้นไป ผู้สูงอายุยังมีหน้าที่ในการไปส่งและไปรับหลานของตนที่โรงเรียน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนในชุมชนใกล้บ้าน และใช้เวลาด้วยกันก่อนและหลังเลิกเรียน หลานในการอุปการะของผู้สูงอายุจึงมีความผูกพันกับพ่อแม่ น้อยลง และมองว่าปู่ ย่า ตา ยายคือพ่อแม่ของตน

ผู้สูงอายุทุกคนที่ศึกษาคั้งนี้มีทั้งความคาดหวังและความเป็นห่วงในอนาคตและความเป็นอยู่ของหลานของตน อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกและความห่วงใยในอนาคตของหลาน พบว่า เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้สูงอายุไม่เพียงแต่ยอมอดทนต่อความยากลำบาก แต่ยังส่งผลให้ผู้สูงอายุอยากมีชีวิตอยู่ไปจนวันที่ได้เห็นอนาคตของหลานของ ผู้สูงอายุมีความรู้สึกว้าวเมื่อตนเสียชีวิตไปบุตรของตนเองจะไม่สามารถเลี้ยงดูหลานของตนเองได้อย่างที่ตนคาดหวังไว้ และเป็นห่วงหรือกังวลใจว่า บุตรของตนเองจะเลี้ยงหลานของตนได้อย่างไร เมื่อตนเองไม่อยู่บนโลกนี้แล้ว จากการวิเคราะห์ข้อมูลทำให้ค้นพบว่า ความเป็นปู่ ย่า ตา ยายเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ที่ส่งผลบวกและสร้างสรรค์ให้คนสองรุ่นวัยที่มีความแตกต่างกันมากในเรื่องอายุอยากใช้ชีวิตหรือมีชีวิตอยู่ยืนยาวนานด้วยกัน ในส่วนของปู่ ย่า ตา ยายอยากมีชีวิตอยู่จนกว่าจะเห็นวันที่หลานประสบความสำเร็จหรือมีชีวิตที่ดีกว่าบุตรของตน ผู้สูงอายุแม้จะไม่ตำหนิหรือมองว่าบุตรของตนเองประสบความสำเร็จแล้วในชีวิตครอบครัว หรือล้มเหลวในชีวิตหน้าที่การงานที่ไม่มีความมั่นคงและไม่มั่นคงตามที่ตนเองอยากเห็น แต่ผู้สูงอายุทุกคนต่างห่วงและไม่ต้องการให้หลานของตนดำเนินชีวิตเช่นบุตรของตน กล่าวคือ ผู้สูงอายุอยากเห็นหลานของตนเองมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าบุตรของตน ทั้งหมดนี้เพื่อเป็นสิ่งทดแทนที่ตนเองไม่สามารถเห็นได้ในชีวิตของบุตร

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

โลกเปลี่ยนผ่านมาหลายยุคหลายสมัย ความก้าวหน้าและนวัตกรรมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงความคิดของผู้คนไปไม่น้อย แต่มนุษย์ยังวนเวียนอยู่กับความหวังในทุกช่วงชีวิต ขณะที่ปัจจุบันสังคมไทยก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ สิ่งที่บุตรพึงกระทำหาใช่การผลักภาระการเลี้ยงดูหลานไปให้ผู้สูงอายุในงานวิจัยนี้ศึกษาความสัมพันธ์ของหลานที่อาศัยอยู่กับปู่ ย่า ตา ยายตามลำพัง ภาระหนักอันยิ่งใหญ่จึงตกไปอยู่ในความรับผิดชอบของผู้สูงอายุที่เป็นปู่ ย่า ตา ยาย และเป็นความรับผิดชอบที่ไม่ได้มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า ถึงแม้จะเป็นภาระจำยอมของผู้สูงอายุที่จะต้องทำหน้าที่ทั้งเป็นปู่ ย่า ตา ยาย และเป็นเสมือนบิดา มารดาของหลาน ผู้วิจัยพบว่าปู่ ย่า ตา ยาย มีความหวังที่จะเห็นหลานของตนมีความสุขในชีวิต และเหนือสิ่งอื่นใด คือ การมีอนาคตที่ดี ความหวังนี้ได้เป็นแรงส่งเสริมผลักดันให้ผู้สูงอายุต้องการมีชีวิตอยู่จนกว่าจะพบกับวันที่หลานของตนจะประสบความสำเร็จในชีวิต กล่าวคือ การมีการศึกษาสูง มีอาชีพการงานที่ดี มีครอบครัวที่มั่นคง และเลี้ยงดูครอบครัวของตนเองได้ ไม่ทิ้งลูกไว้ให้ปู่ ย่า ตา ยายหรือญาติ ๆ ดูแล แต่ในโลกแห่งความเป็นจริง ผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายในงานวิจัยนี้ทั้งหมดที่ถูกเลือกมา มีความเหมือนกับผู้สูงอายุทั่ว ๆ ไปที่ทำหน้าที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายคือ เป็นผู้ที่มีฐานะยากจน ขาดรายได้ที่เพียงพอจะสร้างอนาคตที่ดีให้แก่หลานของตนอย่างน้อยผู้สูงอายุเหล่านี้จะตระหนักดีว่าตนเองไม่สามารถหรือไม่มีชีวิตยืนยาวนานพอที่จะเห็นหลานของตนเรียนจบการศึกษาระดับอุดมศึกษา เพื่อเป็นบันไดขั้นแรกของการมีอาชีพที่มั่นคง แต่ความหวังที่จะเห็นชีวิตที่มีความสุขและมีความสำเร็จในชีวิตของหลานเป็นแรงผลักดันและทำให้ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายทำหน้าที่เป็นบิดา มารดาของหลานตนเอง และอยากมีชีวิตอยู่ไปจนกว่าจะถึงวันสำเร็จของหลาน

งานวิจัยนี้จึงชี้ให้เห็นถึงพลังอันยิ่งใหญ่ในเชิงการสร้างสังคมที่ดีระหว่างคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง แต่ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของชีวิตครอบครัวของคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้มีความรู้ความเข้าใจ หรือตระหนักถึงผลกระทบในระยะยาวจากการขาดการวางแผน

ครอบครัว สังคมไทยควรจะมีการเตรียมความพร้อมของคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ให้เป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการสร้างอนาคตให้แก่บุตร ธิดาของตนเอง อย่าให้อนาคตของคนรุ่นต่อไปในสังคมไปอยู่ในการดูแลของผู้สูงอายุที่ไม่มีเวลายาวนานพอที่จะสร้างอนาคตของคนรุ่นใหม่ ขณะเดียวกันสังคมควรจะมีนโยบายที่จะดูแลผู้สูงอายุโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุในชนบท (เดโช แสนภักดี, 2561) ไม่ให้ถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง การถูกละเลยไม่สนใจปัญหาทางด้านจิตใจและภาวะรับผิดชอบในการเลี้ยงดูหลานมีผลต่ออารมณ์และความรู้สึกทางด้านจิตใจของผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตาม อุปสรรคไม่ใช่การเลี้ยงดูหลานตามลำพัง แต่อยู่ที่การต้องเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูหลานและรับผิดชอบค่าใช้จ่ายภายในครอบครัวบนความเสื่อมโทรมของร่างกายที่เป็นอุปสรรคสำคัญของผู้สูงอายุที่เลี้ยงหลานตามลำพังในชนบท และแม้ว่าบางส่วน (ส่วนน้อย) ของผู้สูงอายุที่รับภาระเลี้ยงดูหลานตามลำพังได้รับเงินสนับสนุนจากบุตรแต่จำนวนเงินที่ได้รับจากบุตรของตนเองไม่เคยเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ซ้ำยังมีหนี้สินที่มองไม่เห็นหนทางที่จะชำระคืน (ภรณ์กวิณท์ อัครบวรเกียรติ, 2561) ในท้ายที่สุดนี้ผลงานวิจัยนี้ยืนยันว่า เส้นทางแห่งชีวิตของผู้สูงอายุ และหลานที่อยู่ร่วมกันตามลำพัง มีแต่ความรู้สึกท้อแท้ ไม่มีคุณค่า ไร้ซึ่งกำลังใจ บางครั้งไร้ซึ่งทางออกในหลาย ๆ ปัญหา อย่างไรก็ตาม แม้สถานการณ์ภายในครัวเรือนจะยากลำบากสักเพียงใดปู่ ย่า ตา ยาย เหล่านี้คือผู้ที่พร้อมจะเป็นที่พึ่งพิงให้กับบุตรและหลานของตนเองเสมอ ดังนั้นผู้สูงอายุและหลานจึงควรได้รับการดูแลทั้งทางร่างกายจิตใจ ตลอดจนสภาพแวดล้อมในชุมชนด้วย

เอกสารอ้างอิง

1. ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์. (2552). มิติประชากรและครอบครัวของคนสองรุ่น. ใน ชาย โพธิสิตา และสุชาดา ทวีสิทธิ์ (บรรณาธิการ), ประชากรและสังคม 2552 ครอบครัวในสถานการณ์เปลี่ยนแปลงผ่านทางสังคมและประชากร. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคมมหาวิทยาลัยมหิดล
2. เนื้อแพร เล็กเพ็องฟู และ ธีณ์มัทม สรุงบุญมี. (2018). บทบาทของสภาพครัวเรือนต่อการพัฒนาคุณภาพกำลังแรงงานในอนาคต ในชุดโครงการ พัฒนาองค์ความรู้และนโยบายเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนไทย สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
3. เดโช แสนภักดี และคณะ. (2561). สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทยในศตวรรษที่ 21: ผลกระทบและรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ สุขภาพยั่งยืน. วารสารวิทยาลัยบัณฑิตเอเชีย ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2561.
4. ภรณ์กวิณท์ อัครบวรเกียรติ. (2561). ทักษะการเงินกับครัวเรือนไทยที่มีหนี้เกินตัว. วารสารวิทยาลัยบัณฑิตเอเชีย ปีที่ 8 ฉบับพิเศษ (เดือนตุลาคม).
5. วณิชชา ณรงค์ชัย. (2554). การอยู่อาศัยร่วมกันของคนข้ามรุ่นในครอบครัวผู้ย้ายถิ่นอีสาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาสังคมและการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
6. อรทัย อาจอ่ำ. (2553). แก่แล้วไม่มีคุณค่าจริงหรือ?. บทสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของผู้สูงอายุ. ใน สุชาดา ทวีสิทธิ์ และสรวีย์ บุญยมนนท์ (บรรณาธิการ). ประชากรและสังคม 2553. คุณค่าผู้สูงอายุในสังคมไทย. เอกสารวิชาการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. พิมพ์ครั้งที่ 1. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม
7. อัมมาร สยามวาลา และคณะ. (2556). ชีวิตคนไทยในสองทศวรรษของการพัฒนา. : แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.) สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2556. 128 หน้า. (สู่อานาคตไทย).สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (PPSI).

8. Deborah Chambers. (2012). **A sociology of family life**. Polity Press (Cambridge [u.a.]
9. Esme Fuller-Thomson, Meredith Minkler, Diane Driver. (1997). **A Profile of Grandparents Raising Grandchildren in The United States**, The Gerontologist, Volume 37, Issue 3, June 1997, Pages 406–411
10. Jampaklay, A. (2009). **Growing up away from parents: Children of migrations living with grandparents**. In Thai family in social and demographic transition. Nakhon Pathom: Institution for Population and Social Research Mahidol University. (in Thai)
11. Ochiltree, G. (2006). **Grandparents, Grandchildren and the Generation in Between**. ACER Press, Camberwell, Vic.
12. Kamnuansilpa, Peerasit, Wongtanavasul, Supawatanakorn. (2005). **Grandparents' Relationships with Grandchildren in Thailand**: Journal of Intergenerational Relationships Volume 3, 2005 – Issue 1